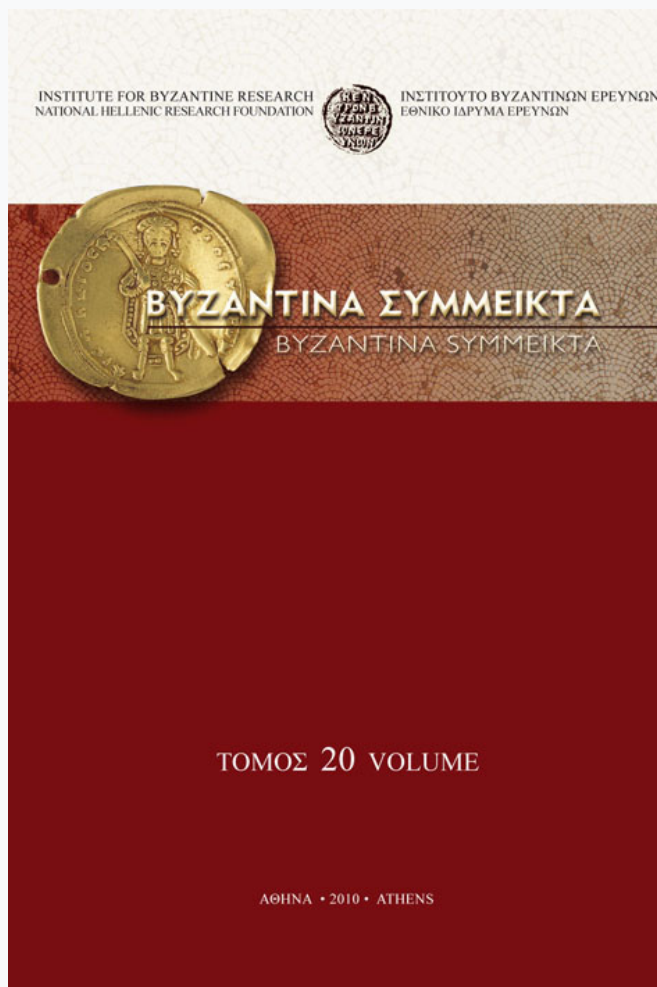


## Byzantina Symmeikta

Vol 20 (2010)

BYZANTINA SYMMEIKTA 20



**Βιβλιοκρισία του: J. HALDON, The Palgrave Atlas of Byzantine History, Palgrave, Macmillan, London 2005**

Τηλέμαχος Κ. ΛΟΥΓΓΗΣ

doi: [10.12681/byzsym.1013](https://doi.org/10.12681/byzsym.1013)

Copyright © 2014, Τηλέμαχος Κ. ΛΟΥΓΓΗΣ



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

### To cite this article:

ΛΟΥΓΓΗΣ Τ. Κ. (2011). Βιβλιοκρισία του: J. HALDON, The Palgrave Atlas of Byzantine History, Palgrave, Macmillan, London 2005. *Byzantina Symmeikta*, 20, 339–344. <https://doi.org/10.12681/byzsym.1013>

J. HALDON, *The Palgrave Atlas of Byzantine History*, Palgrave McMillan, London 2005, σσ. 205+125 χάρτες. ISBN 978-0-230-24364-4.

Όπως προοιωνίζεται ήδη από τον τίτλο, πρόκειται για συστηματική διαχρονική απεικόνιση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας που χωρίζεται σε:

1. Γενικούς χάρτες, καθώς και τα ακόλουθα τρία μέρη:

Πρώτο μέρος: (4ος-7ος αι.) με τις υποδιαιρέσεις : 2 (Ιστορική εξέλιξη: από τη Ρώμη στο Βυζάντιο), 3 (πόλεις, επαρχίες και διοίκηση) και 4 (Η Εκκλησία).

Δεύτερο μέρος: (7ος-11ος αι.) με τις υποδιαιρέσεις : 5 (Ιστορική εξέλιξη: η άνοδος του Μεσαιωνικού ανατολικού ρωμαϊκού κόσμου), 6 (οικονομία, διοίκηση και άμυνα), 7 (Εκκλησία και μοναστική οργάνωση) και 8. (η αυτοκρατορία μέσα στη διεθνή συγκυρία)

Τρίτο μέρος: (11ος-15ος αι.) με τις υποδιαιρέσεις : 9 (απόγαιο και εξαφάνιση: η έκλειψη της Ανατολικής Ρώμης), 10 (οικονομία και διοίκηση), 11 (σύνορα και γείτονες) και 12 (Εκκλησία και μοναστήρι στον ύστερο βυζαντινό κόσμο).

Πρέπει να σημειωθεί ότι, μετά τα περιεχόμενα, υπάρχει και αναλυτικός κατάλογος των 125 χαρτών και των τεσσάρων πινάκων που επιδιώκουν να αποδώσουν το βυζαντινό νομισματικό σύστημα ανάλογα με τις εποχές. Επίσης, όλοι περίπου οι χάρτες συνοδεύονται από μικρά σχολιαστικά κεφάλαια. Οι παρατιθέμενοι χάρτες είναι, στο μέτρο που μπορώ να κρίνω, ακριβείς, παρ' όλο που στον πρόλογο ο συγγραφέας εφιστά την προσοχή στο θέμα της απόλυτης ακρίβειας, καθώς όλοι οι χάρτες δεν έχουν τυπωθεί στην ίδια κλίμακα. Στη βιβλιογραφία (σ. 173) ο συγγραφέας δείχνει να έχει λάβει υπ' όψη και χάρτες του Βρετανικού Ναυαρχείου.

Αυτά όλα εκτείνονται ως τη σ. 166. Στη συνέχεια υπάρχουν:

Χρονολογική επισκόπηση (σσ. 167-169), Γλωσσάριο βυζαντινών και τεχνικών όρων (σσ. 170-172), Βιβλιογραφία (σσ. 173-175), Παράρτημα 1: Αυτοκράτορες και ηγεμόνες (σ. 176), Παράρτημα 2: Πατριάρχες και Πάπες (σσ. 180-182), Ευρετήριο (σσ. 183-187).

Το βιβλίο, το οποίο έχει γραφτεί από βυζαντινολόγο που έχει ασχοληθεί με πολλές πτυχές της βυζαντινής ιστορίας και φιλολογίας και έχει δημοσιεύσει αρκετά βιβλία και μελέτες, δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο κριτικής ανάλυσης, παρά μόνο σε ορισμένα κύρια σημεία του ή, ακόμα, σε ορισμένες ειδικές περιπτώσεις. Έτσι, δεν πρόκειται να γίνει εδώ κριτική της περιληπτικής αφήγησης των γεγονότων που επιχειρεί ο συγγραφέας παράλληλα με τους χάρτες που παραθέτει. Σε γενικές γραμμές όμως, ο συγγραφέας δεν δείχνει να επιθυμεί να κρύψει τις προτιμήσεις του. Στην αρχή, διαλαμβάνονται τα πολύ γενικά σχετικά με τη γεωγραφία, το κλίμα κλπ., που υπάρχουν στα περισσότερα σχετικά έργα, με προσωπικές απόψεις του συγγραφέα (π.χ. σ. 6, σχετικά με τις αλλαγές που επέφερε η κολλεκτιβοποίηση στην αγροτική οικονομία των Βαλκανίων μετά το Β΄ παγκόσμιο Πόλεμο). Εφιστάται η προσοχή ότι από το έδαφος της Μ. Ασίας μόνο το 9% είναι πεδινό, εξετάζονται τα κύρια τοπικά προϊόντα, ο πληθυσμός, όπου ο συγγραφέας ομολογεί (με το δίκιο του) ότι είναι αδύνατο να είναι κανείς ακριβής, επιχειρείται σύγκριση της μεσοβυζαντινής Μικρασίας και Τουρκίας του 1935 σε σχέση με την πυκνότητα του πληθυσμού. Αντίθετα με το δυσδιεξίτητο του μικρασιατικού εδάφους, ο συγγραφέας υποστηρίζει (σσ. 11-13) ότι υπήρχαν πλείστοι όσοι (κύρια στρατιωτικοί) δρόμοι από τη ρωμαϊκή εποχή, παρ' όλο που ούτε από τα βυζαντινά κείμενα της εποχής ούτε από τους Βίους Αγίων προκύπτει ότι έστω και για μικρό χρονικό διάστημα χρησιμοποιούνταν πολλοί δρόμοι συγχρόνως. Από εδώ, όπως και από άλλα έργα σχετικά με τη βυζαντινή ιστορική γεωγραφία προκύπτει το επικίνδυνο ενδεχόμενο να υπερεκτιμούμε την κατάσταση που επικρατούσε κατά τους 7ο-12ο αιώνες. Φυσικά, ο καθένας μπορεί να υποστηρίξει ό, τι θέλει τη στιγμή που απόλυτη ακρίβεια δεν μπορεί να υπάρξει. Αρκεί μόνο να μην πλήττεται και η σχετική ακρίβεια.

Ενώ οι χάρτες 2.1-2.4 είναι, γενικά, καλοί, θεωρώ ότι οι χάρτες που υπάρχουν στο εκλαϊκευτικό *The Penguin Atlas of Medieval History*,

London 1961<sup>1</sup> (και απεικονίζουν την Ύστερη ρωμαϊκή αυτοκρατορία γύρω στο 420 και στο 450 μ.Χ. με τις βαρβαρικές εισβολές) θα μπορούσαν, ως όμοιοι ως προς το περιεχόμενο και πολύ σαφέστεροι, να είχαν αντικαταστήσει τους χάρτες 2.2 και 2.3, ενώ ο χάρτης 2.4 που σαφέστατα απεικονίζει αποκλειστικά και μόνο τις κατακτήσεις των στρατηγών του Ιουστινιανού στη Δύση, έχει την μεγαλόπνοη αλλά κάπως νεφελώδη λεξάντα: *Conflict, imperial expansion and warfare in the 6th century*. Και ο χάρτης 2. 5 με υπότιτλο *Defence and strategy: Late Roman Structures*, επιχειρεί να τοποθετήσει στις ίδιες βάσεις τον έξαρχο Ιταλίας με τον *mag. mil per Armeniam* (και οι δυο μεταρρυθμίσεις του 5ου μ. Χ. αιώνα, αλλά πολύ διαφορετικές η μια από την άλλη, η μια το 529, η άλλη επί Μαυρικίου) ενώ, ο συγγραφέας, «φρονίμως ποιῶν», αποφεύγει κάθε μνεϊά του *Quaestor Iustinianus exercitus*, που, ως τεχνικός όρος, δεν υπάρχει ούτε στο γλωσσάριο των όρων, στο τέλος.

Αν η σημερινή εποχή μαζικής βυζαντινολογικής παραγωγής είναι αυτή των κωδικοποιήσεων (γι' αυτό και οι τόσες βυζαντινές ιστορίες που εμφανίζονται υπό διαφόρους τίτλους η μια μετά την άλλη), οι βάσεις για τις κωδικοποιήσεις αυτές τέθηκαν γύρω στα εξηκοστά έτη του 20ού αιώνα. Αυτό προκύπτει εντελώς αβίαστα όχι μόνο από τους χάρτες που ο συγγραφέας δανειζεται από τον *Penguin Atlas* του C. McEvedy (π.χ. 2.4, 12, 3 abc) όσο και από τον A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire*, London 1964 (π. χ. χάρτης 3. 2), αλλά και σε ό, τι αφορά στα σχεδιαγράμματα της πρωτοβυζαντινής διοίκησης (fig. 3.1 και 3. 2 στις σσ. 35-36) που αποτελούν ούτε λίγο, ούτε πολύ, παράγωγα και συνοδευτικά της εξέλιξης της *praefectura praetorio*, η φιλοσοφία της εξέλιξης της οποίας απεικονίζεται στα σχεδιαγράμματα των σσ. 126 και 140-141 του παλαιού (αλλά πόσο σημαντικού!) συγγράμματος του R. Rémondon, *La crise de l'empire romain de Marc-Aurèle à Anastase*, Paris 1964, με τους δέκα πολύτιμους μικρούς χάρτες που περιέχει στο τέλος (σσ. 325-333). Από την *praefectura praetorio* κυρίως, την παρακμή και διάλυση της οποίας θρηνεί ο Ιωάννης Λυδός (*Περὶ ἀρχῶν Β΄*, 11 και *Γ΄*, 56), προέκυψαν οι περισσότερες δικαιοδοσίες των ανώτατων αξιωματούχων *viri illustres* που περιλαμβάνονται στα σχεδιαγράμματα 3.1 και 3. 2 (σ. 35-36). Τα σχεδιαγράμματα των σσ. 87 και 133 που απεικονίζουν τη διοίκηση της αυτοκρατορίας κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο είναι μεν αρκετά

1. Ο συγγραφέας δείχνει να έχει χρησιμοποιήσει μια νεότερη έκδοση.

παραστατικά, αλλά δύσκολο να διακρίνει κανείς σε τί διαφέρουν από τις κατατάξεις και ιεραρχήσεις των L. Bréhier (*Institutions*), N. Oikonomidès (*Listes de préséance*) και J. Verpeaux (*Pseudo-Kodinos*).

Αντίθετα από τον C. McEvedy που παρουσιάζει γενικό πολιτικό και εθνολογικό χάρτη γύρω στο 650 (*The Penguin Atlas*, σ. 37), ο Haldon εμφανίζεται «σλαβικότερος των σλαβικών» εμφανίζοντας στη σ. 29 το χάρτη 2.7 με τίτλο *Imperial neighbours: Italy, the Slavs, the Balkans and the north in 600*, οι βασικές συντεταγμένες του οποίου επαναλαμβάνονται και στους χάρτες 5.1, (σ. 58) και 5.2, (σ. 59). Στον τελευταίο αυτόν χάρτη 5.2 ο ο συγγραφέας σπεύδει να προσθέσει και μια «ανάκτηση» (Recovery), που φτάνει έως το έτος 1050. Κατά τη γνώμη μου, αυτός δεν είναι ο σωστός τρόπος (δηλ. δια των ακροτήτων) να φτάνουμε στο ούτως ή άλλως αναμενόμενο αποτέλεσμα. Σ' αυτό, ο συγγραφέας επαναλαμβάνει σε γενικές γραμμές τον Westermanns (E. Kirsten, E. Stier και άλλοι), *Atlas zur Weltgeschichte*, Braunschweig 1963 (ένα ακόμα βασικό έργο της γόνιμης σε πρωτότυπη παραγωγή δεκαετίας του 1960), σσ. 50-51 και 54-55, όπου η «έσθλαβωμένη» περιοχή της Βυζαντινής αυτοκρατορίας στα Βαλκάνια περιορίζεται στη στενή παραλιακή ζώνη και στη Θράκη ως την Αγκιάλο και τη Δεβελτό στα βόρεια. Αντίθετα, πολύ μεγαλύτερο «απάτητο» από τους Σλάβους χώρο στην Ανατολική Μακεδονία και στη Θράκη δίνει ο χάρτης στη σ. 378 του συλλογικού έργου *Byzanz im 7. Jahrhundert. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus* [BBA 48], Berlin 1978 (τμήμα γραμμένο από τον H. Ditten), και, βέβαια, ο McEvedy, *Penguin Atlas*, χάρτης σ. 39.

Σε ό,τι αφορά τη Μικρά Ασία, ο χάρτης 6. 8 (σ. 78) δείχνει ένα πραγματικό πανόραμα με ένα πυκνό δίκτυο δρόμων, καθώς τα ονόματα των πόλεων-κάστρων που αναφέρονται στις πηγές (και όλες οι πηγές είναι γνωστές) συνδέονται εδώ με δρόμους, φανταστικούς, κατά τη γνώμη μου (δηλ. πέρα από τους W. Tomaschek, *Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, [SB der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, phil. Hist. Klasse 124, 1891, 8. Abhandlung] και W. M. Ramsay, *The historical geography of Asia Minor*, London 1890). Στις ίδιες συνήθως υπερβολές καταλήγουν και διάφοροι τόμοι της *Tabula Imperii Byzantini* που πραγματεύονται περιοχές της Μικράς Ασίας, αλλά το ίδιο συμβαίνει και στο χάρτη 6.9 (σ. 79, Βαλκάνια), εδώ με πιο εύστοχο τρόπο, εφ' όσον οι παρατιθέμενοι δρόμοι είναι μόλις πέντε, γνωστοί από την εποχή του

C. J. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel*, Prag 1877 (ανατ. Amsterdam 1967). Οι δυο χάρτες έχουν ως υπότιτλο *Major fortified centres* και *Balkan military bases* αντίστοιχα, αλλά δημιουργούν, ιδιαίτερα ο χάρτης 6. 8, απατηλές εντυπώσεις. Το ίδιο ισχύει και για το χάρτη 7.3 (σ. 94). Ενδιαφέρουσα είναι και η τοποθέτηση του συγγραφέα (σσ. 68-69) σχετικά με τους *Καραβισιάνους*, που τοποθετούνται να έχουν χερσαία έδρα στη Ν. Μικρασία, όπου, ελαφρά ανατολικότερα ίσως, έδρασε η ναυτική μοίρα των Κιβυρραιωτών από τα τέλη, ίσως, του 7ου αιώνα.

Από ό, τι τουλάχιστον γνωρίζω, χάρτης που να απεικονίζει τη βυζαντινή, μικρή πια, αυτοκρατορία μετά την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο βρίσκεται μόνο στη *Sovetskaia istoričeskaja Entsiklopedija*, τομ. 3, Moskva 1963, σ. 443. Ο Haldon παραθέτει έναν σχεδόν όμοιο χάρτη (τον 11.2c, σ. 145) με την ένδειξη ότι αντιστοιχεί στο έτος 1320 περίπου. Όμως στο χάρτη 11.4 (σ. 149), όπου υπάρχει η ένδειξη ότι τα εναπομένοντα βυζαντινά εδάφη είναι αυτά του έτους 1310, τα εδάφη αυτά είναι πολύ λιγότερα και μικρότερα από εκείνα του χάρτη 11.2 (σ. 145) που αναφέρονται στο 1320 (!!). Αυτά είναι αναμφισβήτητα λανθασμένα (δηλ. λανθασμένη τελείως είναι η χρονολογία 1320 του χάρτη 11.2) και αποτελούν παγίδα για τον όχι επαρκώς μυημένο.

Πραγματική συμβολή στη χαρτογραφία της βυζαντινής αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα για την κατανομή των μουσουλμανικών κρατών κατά την ύστερη περίοδο είναι οι παρατιθέμενοι χάρτες 11. 8, a-f στη σ. 156, από τον McEvedy, *New Penguin Atlas of Medieval History*, Harmondsworth 1992, αλλά και γενικά, όσοι χάρτες έχουν ληφθεί από τον H. Kennedy, *A Historical Atlas of Islam*, second edition, Leiden 2002. Θα πρέπει επίσης να εξαρθούν και οι προσπάθειες του βιβλίου να κάνει προσιτό στους αναγνώστες το βυζαντινό νομισματικό σύστημα (πίνακες 6.1) και 10.1-10. 3, σσ. 88, και 139). Σε ό, τι, τέλος, αφορά την τελευταία βυζαντινή περίοδο, η αποτύπωση των συνεχώς μεταβαλλόμενων «συνόρων» είναι περίπου ανέφικτη [A. Bakalopoulos, *Les limites de l'empire byzantin depuis la fin du XI<sup>ve</sup> siècle jusqu'à sa chute en 1453*, *BZ* 55 (1962), 56-65].

Η βιβλιογραφία του έργου που παρατίθεται είναι κατά τα 90% στη δεσπόζουσα σήμερα αγγλική γλώσσα και κυμαίνεται σε κάποιο βαθμό ανάμεσα στην καθαρά επιστημονική και στην εκλαϊκευτική. Και ο Άτλας των χαρτών και τα συνοδευτικά κείμενα έχουν μάλλον εκλαϊκευτικό

χαρακτήρα. Όπως αναφέρθηκε και στην αρχή, ο συγγραφέας δεν επιχειρεί να κρύψει τις προτιμήσεις του, όπως εξ άλλου πράττει και σχεδόν κάθε επιστήμονας, εφ' όσον σήμερα η βιβλιογραφία είναι και τεράστια, και πολυσχιδής και πολύγλωσση. Στο οπισθόφυλλο του βιβλίου φαίνεται ότι ο συγγραφέας έχει σπουδάσει και στην Ελλάδα.

Το βιβλίο του J. Haldon είναι μια αξιέπαινη και χρήσιμη συμβολή στη βυζαντινή διαχρονική γεωγραφική απεικόνιση. Ορισμένα σημεία του μπορεί να χρειάζονται διόρθωση ή ακόμα και συμπλήρωση –αυτό είναι τελείως φυσικό– αλλά οπωσδήποτε έπρεπε να υπάρχει ένας πλήρης Άτλας της βυζαντινής Ιστορίας εδώ και καιρό.

ΤΗΛΕΜΑΧΟΣ Κ. ΛΟΥΠΤΗΣ  
Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών/ΕΙΕ